

**І. Г. Завдов'єва, В. О. Горбенко,
О. М. Дяченко, Н. О. Черкашина**

*Харківський науково-дослідний експертно-криміналістичний
центр МВС України*

**I. H. Zavdovieva, V. O. Horbenko,
O. M. Diachenko, N. O. Cherkashyna**

Kharkiv Scientific Research Forensic Centre, MIA of Ukraine

ПОМИЛКА ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ В СУДОВО-ЕКСПЕРТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ AN ERROR AND ITS VALUE IN THE FORENSIC EXPERT ACTIVITY

Висвітлено проблему помилок у судово-експертній діяльності. Розглянуто і систематизовано різні підходи до класифікації помилок, з'ясовано причини та умови їх виникнення. Запропоновано загальні напрями вдосконалення процесу дослідження та оцінки його результатів із метою підвищення доказового значення висновку судового експерта. Окреслено критерії оптимізації функціонування системи управління якістю, що полягатиме в мінімізації експертних помилок, зокрема через забезпечення необхідних для виконання досліджень компетентності, професійності та майстерності персоналу; застосування новітніх та перевірених методів і методик дослідження; використання приладової бази, що забезпечуватиме необхідну точність та достовірність результатів, контроль за якістю проведення досліджень.

Ключові слова: судова експертиза; помилка; висновок експерта; оцінка висновку експерта.

Освещена проблема ошибок в судебно-экспертной деятельности. Рассмотрены и систематизированы различные подходы к классификации ошибок, установлены причины и условия их возникновения. Предложены общие направления совершенствования процесса исследования и оценки его результатов с целью повышения доказательственного значения заключения судебного эксперта. Определены критерии оптимизации функционирования системы управления качеством, которая будет заключаться в минимизации экспертных ошибок, в частности путем обеспечения необходимых для выполнения исследований компетентности, профессионализма и мастерства персонала; применения новейших и проверенных методов и методик исследования; использования приборной базы с целью обеспечения необходимой точности и достоверности результатов, контроля за качеством проведения исследований.

Ключевые слова: судебная экспертиза; ошибка; заключение эксперта; оценка заключения эксперта.

The article focuses on the problem of mistakes in forensic expert activity. Different approaches to mistakes' classification are considered and systematized, and the reasons and conditions of their occurrence are clarified. The general ways of improving the process of re-

search and evaluation of its results with the aim to increase the evidentiary value of the expert finding are proposed. The criteria for optimizing the functioning of the quality management system, which will consist in minimizing expert mistakes are outlined, in particular through the provision of the competence, professionalism and skills necessary for carrying out research; application of the latest and proven research methods and methodologies; use of the instrumental base, which will provide the necessary accuracy and reliability of the results, quality control of research conduction.

Key words: forensic examination; mistake; expert finding; evaluation of experts finding.

Експертні помилки, зрозуміло, мають серйозні негативні наслідки. Попри це помилки в експертній практиці сьогодні залишаються доволі поширеним явищем. А отже з'ясування причин їх виникнення, розроблення рекомендацій та заходів щодо запобігання їм залишається вельми актуальним завданням.

Окремі аспекти визначення поняття, причин, класифікації експертних помилок вивчали фахівці в галузі криміналістики, кримінального та цивільного процесу, серед них: В. М. Абрамова, Р. С. Белкін, Г. Л. Грановський, І. М. Каплунов, А. Ю. Краснобаєва. Але проблему дослідження причин та умов виникнення помилок, яких припускаються в судово-експертній діяльності, заходів щодо запобігання їм натеper глибоко і всебічно не розв'язано, що зумовлює актуальність обраної тематики і визначає мету статті.

Експертна помилка являє собою судження експерта або його дії, що не відповідають об'єктивній дійсності й тому не приводять до досягнення мети експертного дослідження. Вони є результатом добросовісної помилки. І ця обставина відрізняє експертну помилку від завідомо неправдивого висновку, тобто злочинного діяння [1].

Науковці пропонують класифікувати помилки судового експерта під час експертизи за характеристикою сторін процесу експертного дослідження [2, с. 187–188; 3, с. 59–66; 4, с. 13; 5, с. 76]. Підставою для цього є поділ експертних помилок за їх сутністю:

- на нормативно-правові (процесуальні);
- методологічні;
- організаційно-управлінські.

Нормативно-правові (процесуальні) помилки виникають тоді, коли експерт не дотримується норм закону, що регламентують проведення судової експертизи. Процесуальних помилок, як засвідчує судова, слідча та експертна практика, припускаються:

- коли вирішують питання правового характеру (винуватості та відповідальності осіб, причетних до вчинення злочину; правової оцінки фактів та їх кваліфікації);

- не на підставі спеціальних знань;

- без використання права запиту на надання додаткових матеріалів за недостатньої кількості порівняльних матеріалів та (або) відсутності необхідних відомостей про обставини справи;

- якщо у висновку викладають результати аналізу та оцінки достовірності висновку первинної судової експертизи;

- послугуючись термінологією, яка містить правову оцінку («підроблений бланк», «підлог», «шахрайство», «порушення» тощо).

Методологічних експертних помилок можуть припускатися у процесі пізнання сутності, властивостей, ознак об'єктів експертного дослідження. Вони є результатом відображення у свідомості експерта об'єкта дослідження, що не відповідає

об'єктивним властивостям, які характеризують цей об'єкт. За механізмом виникнення такі помилки поділяють на психологічні, логічні та фактичні (предметні). Методологічні помилки становлять значну частку всіх помилок.

Організаційно-управлінськими помилками є:

- неправильна послідовність дій;
- вибір неналежних засобів або використання несправних приладів;
- невиконання правил експлуатації складних технічних пристроїв;
- недотримання положень методики;
- помилки в розрахунках, неправильний вибір параметрів і коефіцієнтів;
- описки.

Науковці пропонують вирішувати питання щодо того, чи є висновок експерта помилковим, застосовуючи такі три шляхи: процесуальний, методичний та оціночний [5, с. 78].

Процесуальний передбачає можливість призначення повторних експертиз із тих самих питань як засобу перевірки попередньо виконаних досліджень.

Методичний має непроцесуальний характер реалізації і передбачає можливість надання спірних висновків експертиз на розгляд відповідних секцій відомчих науково-методичних рад. Ці органи приймають колективне рішення про доцільність і надійність використаних у процесі досліджень методик із поставлених перед експертом запитань, а також обґрунтованості висновків.

Оціночний шлях реалізують слідчі або суд під час розгляду справи. Згідно зі ст. 94 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), яка визначає загальні правила оцінки доказів, слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінюють кожний доказ під кутом зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення. При цьому жодні докази не мають наперед встановленої сили.

Відповідно до п. 17 постанови Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 1997 р. № 8 суд у процесі перевірки та оцінки експертного висновку зобов'язаний з'ясувати:

- чи дотримано вимог законодавства під час призначення та проведення експертизи;
- чи не мали місце обставини, що виключають участь експерта у кримінальному провадженні;
- компетентність експерта, чи не вийшов він за межі своєї компетенції;
- достатність наданих експертові об'єктів дослідження;
- повноту відповідей на порушені питання та їх відповідність іншим фактичним даним;
- узгодженість між дослідницькою частиною та висновком експертизи;
- обґрунтованість експертного висновку та його узгодженість з іншими матеріалами кримінального провадження.

Деякі науковці акцентують увагу на проведенні оцінювання експертного висновку з дещо інших аспектів: процесуального, логічного, граматичного, фактичного, методичного, ілюстративного [6, с. 3].

У процесі емпіричних досліджень О. С. Паневін і Г. Є. Сухова дійшли висновку, що наведений перелік обставин, які підлягають з'ясуванню під час оцінки висновку експерта, варто доповнити запитаннями, які б стосувалися наукової обґрунтованості висновку та правильності застосування певної методики (якою установою чи науковцем розроблено; яким органом або установою дозволено чи рекомендовано її використання; джерело, в якому її опубліковано) [7, с. 143]. З'ясовують також, чи є використана методика у відповідному реєстрі.

Згідно з ч. 10 ст. 101 КПК України висновок експерта не обов'язковий для особи або органу, що здійснює провадження, але незгода з висновком експерта повинна бути вмотивована у відповідних постанові, ухвалі, вироку. Проте, хоча висновок експерта і не має жодних переваг перед іншими доказами, специфічною особливістю є те, що його сформовано на основі дослідження, проведеного з використанням спеціальних знань.

Оцінка висновку експерта для осіб, які не володіють спеціальними знаннями, часто становить, зазначає Ю. К. Орлов, неабияку складність. Водночас на практиці поширена надмірна довіра до висновку експерта, завищена оцінка його доказового значення [8]. «Органи досудового слідства і суди, – наголошує С. Р. Багіров, – перебувають під значним впливом висновків експертів і здебільшого некритично переносять результати їх досліджень в обвинувальні висновки, вироки, інші процесуальні документи» [9, с. 8].

Зарубіжні науковці А. Кристенсен (A. Christensen), С. Кроудер (C. Crowder), С. Оуслі (S. Ousley), М. Хоук (M. Houck) вирізняють помилки за потенційними джерелами їх виникнення, пропонуючи таку класифікацію [10]:

- помилки як прояв людського чинника (practitioner error);
- помилки приладів (instrument error);
- статистичні похибки (statistical error);
- помилки методу (method error).

Проявом людського чинника є помилка оператора, що може бути випадковою або систематичною, а також пов'язаною з недбалістю чи некомпетентністю. Здебільшого вона є ненавмисною і такою, що не піддається кількісній оцінці. Помилка оператора може виникнути, коли переносять чи записують дані, у результаті невмілого використання приладів, неправильного вибору або застосування методу. Такі помилки дуже складно оцінити, оскільки в науковому сенсі вони не є помилками. Проте їх значення можна зменшити, застосовуючи відповідні процедури системи контролю якості, підвищуючи кваліфікацію персоналу, дотримуючись вимог методик проведення дослідження тощо.

Помилкою приладів називають різницю між фактичним значенням величини і тим, що показує прилад. Прилади повинні бути належно відкалібровані, проте навіть у цьому разі під час вимірювання вони дають певну помилку (допустиму похибку), встановлену виробником. Таку помилку визначають різними способами, використовуючи статистичний метод, заснований на багатьох вимірюваннях тієї самої величини та математичній обробці отриманих результатів. Вона може зводитися до мінімуму належною експлуатацією, калібруванням та проміжними перевітками в межах лабораторної програми забезпечення якості. Проте навіть у разі виконання окреслених вище дій абсолютної достовірності вимірювань досягти неможливо.

Статистична похибка – невизначеність в оцінці істинного значення певної величини, яка виникає через те, що під час кількох повторних вимірювань тим самим інструментом отримано різні результати. У цьому разі передбачуваний інтервал встановлено в певних межових похибках. Статистична похибка доволі часто вказує на коливання, притаманні вимірам і розрахункам, оскільки вони засновані на властивостях об'єктів.

Помилка методу зумовлена притаманними йому обмеженнями. Незважаючи на те, що ці обмеження самі по собі не є помилками, вони можуть впливати на доказову значущість результату дослідження.

Отже, під час судового розгляду аналіз помилок або похибок, їх ідентифікація та інтерпретація є доволі складною проблемою, зумовленою насамперед тим, що працівникам суду бракує певних спеціальних знань. Відповідно гострим залишається питання щодо ймовірного впливу експертних помилок на обвинувальні чи виправдувальні вироки, а також щодо достатності чи недостатності чинних механізмів запобігання його реалізації.

У США програмою «Невинуватість», започаткованою 1992 р., на законодавчому рівні закріплено право засудженого на проведення додаткової експертизи об'єктів, важливих для кримінального провадження, якщо такі об'єкти збереглися (більшість справ, що підлягали перегляду і за якими засуджених було звільнено, розслідували у 80-х рр. ХХ ст., коли ДНК-аналіз ще не проводили або використовували його ранні, недостатньо ефективні та не досить надійні технології).

Як свідчать результати дослідження Б. Гарета (B. Garrett) і П. Нойфелда (P. Neufeld), у межах якого було вивчено 137 кримінальних справ за програмою «Невинуватість», за якими засуджених виправдано, у майже 60 % таких справ доказами слугували науково необґрунтовані, недостовірні експертні висновки [11]. Важливими причинами помилок експертних висновків визнано, зокрема, відсутність у кількох видах експертиз науково обґрунтованих стандартів, невизначеність діапазону застосування, в якому той чи інший метод дозволяє отримати достовірні результати. При цьому деяким традиційним експертним напрямкам бракувало фундаментальних наукових підвалин, розвивалися вони, по суті, емпірично. У зв'язку з цим згадані науковці наголошують на необхідності об'єктивізації критеріїв, на основі яких формулюють експертні висновки, значущості статистичної обробки результатів, що потребують емпіричних даних. Зроблені на підставі зазначених досліджень висновки відображають загальну тенденцію до підвищення вимог щодо аргументованості в судових процесах.

Ще одна важлива складова проблеми експертних помилок пов'язана із самими експертами, системою їх підготовки та особистими якостями. Вивчення матеріалів 30 судових справ за програмою «Невинуватість» засвідчило, що в 63 % таких судових процесів були необґрунтовані, помилкові експертні висновки з подібними типами помилок, експертами в яких були ті самі особи. Цей факт не став несподіваним, оскільки, по-перше, експертизи виконує порівняно вузьке коло спеціалістів (деякі експерти, що фігурують у програмі «Невинуватість», брали участь у сотнях судових процесів, а один із них – у понад тисячу), і по-друге, підготовка експертів має багато спільного.

Отже, експертних помилок припускаються не внаслідок злочинного умислу експертів, а здебільшого через невідповідний рівень їх професійної компетентно-

сті, і тиражуються вони наступними експертизами. Тому, оцінюючи негативні наслідки цього, слід замислитися над хоча і спірною, але небезпідставною думкою про те, що некомпетентний або безвідповідальний експерт небезпечніший за експерта, який надає неправдиві висновки [11].

Будь-який факт, обставина чи подія в судовій експертизі завжди виступає в трьох іпостасях:

як оригінал, тобто об'єктивна реальність, щодо якої й вирішується експертне завдання;

фрагментарне відображення оригіналу в наданих на дослідження матеріалах, які є об'єктами дослідження;

модель оригіналу, побудована експертом для вирішення основних і проміжних завдань.

Повнота та якість відображення фактів, обставин чи подій у вихідних даних експертизи є одним із визначальних чинників результативності експертизи, тому це питання, убачається, заслуговує особливої уваги експерта, коли він виконує експертне завдання.

Інформація, яку містять матеріали кримінального провадження і що фрагментарно відображає дійсність, можна диференціювати на достовірну, явно недостовірну (технічно неспроможну) чи ймовірну [12]. Доволі поширеним явищем, коли призначають і проводять експертизи, є наявність у наданих експертові матеріалах фактичних даних про певні факти, явища та обставини події, що суперечать один одному (зазвичай це стосується показань свідків, які в ієрархії об'єктивності і достовірності вихідних даних для експертизи мають посісти одне з останніх місць).

Достовірною слід вважати інформацію, істинність якої з огляду на компетенцію експерта сумнівів не викликає. В явно недостовірній істина відсутня повністю. Імовірна породжує певні сумніви в її істинності, а тому потребує верифікації (оцінки рівня істинності чи неістинності кожного фрагмента інформації), аби встановити рівень сумнівів у її достовірності, щоб віднести її до достовірної або явно недостовірної.

Верифікація здійснюється із застосуванням спеціальних експертних знань і правил формальної логіки. При цьому на першому етапі експерт відповідно до своєї компетенції оцінює можливість існування в конкретній ситуації тих явищ, подій та обставин з їх якісними і кількісними характеристиками, які містяться в інформації. На другому кожен фрагмент інформації порівнюється з усією інформацією, яка вже визнана достовірною чи технічно спроможною з огляду на компетенцію експерта. Частка сумнівів в істинності, що близька до нуля, свідчить про близькість імовірної інформації до достовірної, її слід віднести до спроможної. У міру збільшення частки сумніву в достовірності інформації від 0 до 1 імовірна інформація віддаляється від достовірної до недостовірної, технічно неспроможної з огляду на компетенцію експерта.

Наявність у наданих на дослідження матеріалах недостовірної та ймовірної інформації потребує (зокрема на стадії попереднього дослідження) підвищеної уваги експерта, що пов'язано з оцінкою достовірності інформації, встановленням явно недостовірної інформації та верифікацією ймовірної інформації. Велика частка явно недостовірної інформації в наданих на дослідження матеріалах суттєво ускладнює виконання експертного завдання, яке на завершальних стадіях дослідження може бути вирішене не інакше як на підставі лише достовірної та технічно спроможної з

огляду на компетенцію експерта інформації. Зміст недостовірної інформації в наданих на дослідження матеріалах, її джерела, а також підстави вважати її технічно неспроможною обов'язково зазначають у висновку експерта, коли розв'язують питання, для яких ця інформація є суттєвою.

Для верифікації отриманого експертом результату дослідження потрібно підтвердити всіма без винятку фактичними даними (як наявними в матеріалах кримінального провадження, так і вже встановленими із застосуванням спеціальних знань під час експертизи). Наявність хоча б одного факту, що суперечить отриманому експертом результату, у вигляді робочої гіпотези є підставою для перегляду цього результату і більш ґрунтовної перевірки робочої гіпотези.

Як відомо, виконання простих за своєю суттю експертних завдань має певну послідовність: попереднє, роздільне, порівняльне дослідження, оцінка отриманих результатів.

Складні експертні завдання зазвичай можна вирішити, лише проводячи циклічні (багаторівневі) дослідження. Суть такого підходу полягає в тому, що експерт неодноразово, циклічно вивчає об'єкти, їх властивості, послідовно заглиблюючи та деталізуючи дослідження до такого рівня, який забезпечує достатню обґрунтованість і достовірність його результату. Увесь процес при цьому набуватиме вигляду спіралі, кожний виток якої є повним закінченим експертним дослідженням – лише з різним ступенем глибини дослідження ознак і наближення до остаточного результату. Кількість рівнів дослідження під час експертиз не обмежується, а залежить від специфіки об'єктів дослідження та складності поставлених завдань (для складних експертиз характерні два-три рівні дослідження). З огляду на зазначене послідовний стадійний принцип дослідження являє собою окремий (однорівневий) випадок циклічного (багаторівневого) дослідження.

Критерієм істинності отриманого експертом результату є відсутність таких фактичних даних (з наявних у наданих матеріалах чи отриманих у результаті дослідження), які б свідчили бодай про один достовірний або технічно спроможний факт, явище чи обставину, що суперечили б підготовленому експертом висновку чи піддавали його сумніву.

Висновки. З огляду на зазначене вище можна виокремити такі напрями подолання експертних помилок:

забезпечення необхідної для виконання досліджень компетентності, професійності та майстерності персоналу; постійне підтримання відповідного рівня знань, що забезпечується чітким функціонуванням системи підготовки, перепідготовки, атестації, підвищення кваліфікації експертів, участі в наукових розробках, науково-практичних семінарах, конференціях тощо;

застосування новітніх та перевірених методів і методик дослідження, які відповідають сучасному стану методичного забезпечення певного виду судової експертизи;

використання приладової бази, що забезпечуватиме необхідну точність і достовірність результатів, а також відповідатиме технічним вимогам для визначених досліджень;

контроль за якістю проведення досліджень (перевірка висновків компетентними працівниками, міжлабораторні порівняльні дослідження, контрольні завдання тощо).

Отже, для мінімізації експертних помилок на часі вдосконалення експертної діяльності (як кожного експерта, так і експертних підрозділів і установ у цілому) через оптимізацію процесів системи управління якістю, підвищення їх ефективності.

References

1. Belkin R. S. Kurs kriminalistiki: v 3-h t. / R. S. Belkin. T. 3. Kriminalisticheskie sredstva, priemy i rekomendacii. M.: Yurist, 1997. 480 s.
2. Belkin R. S. Kriminalistika: problemy segodnyashnego dnya. Zlobodnevyne voprosy rossijskoj kriminalistiki / R. S. Belkin. M.: NORMA, 2001. 237 s.
3. Belkin R. S. Ponyatie ekspertnyh oshibok i ih klassifikaciya / R. S. Belkin, A. K. Pedenchuk. *Obshcheteoreticheskie, pravovye i organizacionnye osnovy sudebnoj ekspertizy*. M.: VNIISE, 1987. S. 59–66.
4. Krasnobaeva A. Yu. *Ekspertnye oshibki: prichiny, posledstviya, profilaktika*: avtoref. dis. na soisk. uchen. stepeni kand. yurid. nauk: spec. 12.00.09 «Ugolovnyj process i kriminalistika; sudebnaya ekspertiza; operativno-rozysknaya deyatel'nost'» / A. Yu. Krasnobaeva. Volgograd, 1997. 25 s.
5. Abramova V. M. Pomyly u sudovo-ekspertnij diialnosti: sutnist, umovy vynyknennia ta vydy / V. M. Abramova, Ye. Yu. Svoboda. *Kriminalistika i sudebnaia ekspertiza*. 2014. Vyp. 59. S. 72–79.
6. Lehkykh K. V. *Zahalnonaukovi ta protsesualni pytannia provedennia sudovoi pravovoi ekspertizy v sudochynstvi Ukrainy*: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.09 / Lehkykh Kyrylo Viktorovych. Kyiv, 2009. 215 s.
7. Panievin O. S. Sudova ekspertiza v kryminalnykh spravakh / O. S. Panievin, H. Ye. Sukhova. *Komentar sudovoi praktyky v kryminalnykh ta administratyvnykh spravakh*. Postanovy Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy (1995–1997) / vidp. red. V. T. Maliarenko. Kyiv: Yurinkom Inter, 1998. S. 131–145.
8. Orlov Yu. K. Zaklyuchenie eksperta i ego ocenka (po ugolovnym delam): ucheb. posobie / Yu. K. Orlov. M.: Yurist, 1995. 64 s.
9. Bahirov S. R. *Prychynnyi zviyazok u zlochynakh, shcho vchyniautsia cherez neoberezhnist*: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stup. kand. yuryd. nauk: spets. 12.00.08 «Kryminalne pravo ta kryminolohiia; kryminalno-vykonavche pravo» / S. R. Bahirov. Kyiv, 2005. 20 s.
10. *Error and its Meaning in Forensic Science* / Christensen A. M., Crowder C. M., Ousley S. D., Houck M. M. *J Forensic Sci*. 2014. Vol. 59. № 1. URL: onlinelibrary.wiley.com (accessed: 03.07.2018).
11. *Garrett B. L. Invalid Forensic Science Testimony and Wrongful Convictions* / B. L. Garrett, P. J. Neufeld. *Virginia Law Review*. 2009. Vol. 95. № 1. P. 1–97. URL: <http://www.virginialawreview.org> (accessed: 03.07.2018).
12. Sokol E. N. Sudebnaya zheleznodorozhno-transportnaya ekspertiza: ishodnaya informaciya i ee verifikaciya / E. N. Sokol. *Zaliznychnyi transport Ukrainy*. 2010. № 2. S. 21–27.

Список використаних джерел

1. *Белкин Р. С. Курс криминалистики: в 3-х т. / Р. С. Белкин. Т. 3. Криминалистические средства, приемы и рекомендации. М.: Юристъ, 1997. 480 с.*
2. *Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики / Р. С. Белкин. М.: НОРМА, 2001. 237 с.*
3. *Белкин Р. С. Понятие экспертных ошибок и их классификация / Р. С. Белкин, А. К. Педенчук. Общетеоретические, правовые и организационные основы судебной экспертизы. М.: ВНИИСЭ, 1987. С. 59–66.*
4. *Краснобаева А. Ю. Экспертные ошибки: причины, последствия, профилактика: автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / А. Ю. Краснобаева. Волгоград, 1997. 25 с.*

5. *Абрамова В. М.* Помилки у судово-експертній діяльності: сутність, умови виникнення та види / В. М. Абрамова, Є. Ю. Свобода. Криміналістика и судебная экспертиза. 2014. Вып. 59. С. 72–79.

6. *Легких К. В.* Загальнонаукові та процесуальні питання проведення судової правової експертизи в судочинстві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Легких Кирило Вікторович. Київ, 2009. 215 с.

7. *Панєвін О. С.* Судова експертиза в кримінальних справах / О. С. Панєвін, Г. Є. Сухова. Коментар судової практики в кримінальних та адміністративних справах. Постанови Пленуму Верховного Суду України (1995–1997) / відп. ред. В. Т. Маляренко. Київ: Юрінком Інтер, 1998. С. 131–145.

8. *Орлов Ю. К.* Заключение эксперта и его оценка (по уголовным делам): учеб. пособие / Ю. К. Орлов. М.: Юрист, 1995. 64 с.

9. *Багіров С. Р.* Причинний зв'язок у злочинах, що вчиняються через необережність: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / С. Р. Багіров. Київ, 2005. 20 с.

10. *Error and its Meaning in Forensic Science* / Christensen A. M., Crowder C. M., Ousley S. D., Houck M. M. J Forensic Sci. 2014. Vol. 59. № 1. URL: onlinelibrary.wiley.com (дата звернення: 03.07.2018).

11. *Garrett B. L.* Invalid Forensic Science Testimony and Wrongful Convictions / B. L. Garrett, P. J. Neufeld. Virginia Law Review. 2009. Vol. 95. № 1. P. 1–97. URL: <http://www.virginialawreview.org> (дата звернення: 03.07.2018).

12. *Сокол Э. Н.* Судебная железнодорожно-транспортная экспертиза: исходная информация и ее верификация / Э. Н. Сокол. Железнодорожный транспорт Украины. 2010. № 2. С. 21–27.

Стаття надійшла до редакції 31.07.2018